

² Див. дет.: Le Goff J. Les mentalités: une histoire ambiguë / Ed. J. Le Goff, P. Nora // Faire de l'histoire. III. – Paris, 1974. – P. 76-94; Vovelle M. Idéologies et mentalités. – Paris, 1982; Chartier R. Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectories et questions // Revue de Synthèse. – Sér. 3. – 1983. – V.8. – P. 277-307.

³ Макиавелли Никколо. Государь / Н. Макиавелли // Макиавелли Н. Избранные сочинения. – М.: Художественная литература, 1982. – С. 345.

⁴ Namer Emile. Machiavel / E. Namer. – Paris: Presses universitaires de France, 1961. – С. 23-29.

⁵ Цит. по: Mousnier Roland. Le XVIe et XVIIe siècle / R. Mousnier. – Paris: Presses universitaires de France, 1961. – Т.4. – С. 140.

⁶ Коммин Ф. де. Мемуары / Филипп де Коммин. – М.: Наука, 1987. – Кн. 8. – Гл. XXIV. – С. 377; Commynes Ph.de. Mémoires / Ph. de Commynes. – P., 1924-1925. – Т.3. – Ch.VIII.

⁷ Монтень М. Опытты / Монтень. – М.: Правда, 1992. – Кн.3. – Гл. XIII. – С. 332.

⁸ Коммин Ф. де. Мемуары / Филипп де Коммин. – М.: Наука, 1987. – Кн. 1. – Гл. XIV. – С. 43.

⁹ Попов Н.В. Династические браки и «брачная дипломатия» в Центральной и Восточной Европе XV – начала XVII в. / Н.В. Попов // Новая и новейшая история. – 2000. – № 2. – С. 170-179.

¹⁰ Див. дет.: Фаулер К. Эпоха Плантагенетов и Валуа: Борьба за власть. 1328-1498 гг. / Кеннет Фаулер. – СПб.: Евразия, 2002. – 352 с.; Mowat R.V. A History of European Diplomacy (1451-1789) / R.V. Mowat. – Hamden-Connecticut, 1971.

¹¹ Гринишина І.І., Марченко Т.М. Еволюція французької книжки: від книгодруку до інтернету / І.І. Гринишина, Т.М. Марченко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – Вип. 5, ч.2. – С. 27-30.

¹² Книга в культуре Возрождения. – М.: Наука, 2002. – 270 с.; Историческая память в культуре эпохи Возрождения / отв. ред. Л.М. Брагина. – М.: РОССПЭН, 2012. – С. 196-214.

¹³ Эльфонд И.Я. Образ власти: Pro et contra. Политическая мифология, пропаганда и культура во Франции XVI в. / И.Я. Эльфонд. – Саратов, 2011. – С. 166-179.

УДК : 94(438)''19'':314.151

© *Анатолій Шваб*
(м. Луцьк)

ВНУТРІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Анатолій Шваб. Внутрішні економічні чинники еміграційної політики Другої Речі Посполитої. В статті висвітлено тенденції економічних перетворень у Другій Речі Посполитій. В основу аналізу покладено порівняння основних економічних показників в промисловості та сільському господарстві за міжвоєнне двадцятиліття. Представлені дані переконують, що впродовж вказаного періоду не відбулося суттєвих змін в структурі економіки Польщі, натомість у порівнянні із довоєнним періодом ситуація суттєво ускладнилася.

Погіршення економічного клімату в середині країни, відсутність внутрішніх та зовнішніх ресурсів для модернізації економіки, аграрне перенаселення та зростаюче безробіття стали ключовими чинниками активної еміграційної політики влади.

Ключові слова: економічне становище Польщі, місце економіки Польщі в Європі та світі, характер зайнятості населення, аграрне перенаселення, причини еміграції з Польщі.

Анатолій Шваб. Внутренние экономические факторы эмиграционной политики Второй Речи Посполитой. В статье освещены тенденции экономических преобразований Второй Речи Посполитой. В основу анализа положены сравнение основных экономических показателей за межвоенное двадцатилетие в промышленности и сельском хозяйстве. Представленные данные убеждают, что в

течение указанного периода существенных изменений в структуре экономики Польши не произошло, в то время, как в сравнении с довоенным периодом и с другими странами ситуация лишь усугубилась.

Ухудшение экономического климата внутри страны и отсутствие внутренних и внешних ресурсов для модернизации на фоне аграрного перенаселения и растущей безработицы стало одним из ключевых факторов активной эмиграционной политики власти.

Ключевые слова: экономическое положение Польши, место экономики Польши в Европе и мире, характер занятости населения, аграрное перенаселение, причины эмиграции из Польши.

Anatoliy Shvab. Internal Economic Factors of the Emigration Policy of Second Commonwealth of Poland. The tendencies of economic transformations in the Second Commonwealth of Poland are found out in the article. The analysis is based on the comparison of the main economic indexes in the industry and agriculture during the inter-war period of twenty years. Data show that during mentioned period there were no essential changes in the structure of the Polish economics. However, if to compare it with the pre-war period, the situation had become more complicated.

Deterioration of the economic climate within the country, absence of the internal and external resources for the economics modernization, agrarian overpopula-

tion and increasing unemployment became the key factors of the government active emigration policy.

Keywords: economic situation in Poland, role of the Polish economics in Europe and the whole world, character of population employment, agrarian overpopulation, reasons of the immigration in Poland.

Постановка проблеми та актуальність теми.

Дослідження та аналіз економічних процесів у Другій Речі Посполитій зумовлені необхідністю виявлення причинно-наслідкових зв'язків активного еміграційного руху громадян Польщі та мотивів еміграційної політики польської влади.

Аналіз структурних та системних змін базових галузей економіки міжвоєнної Польщі – сільського господарства та промисловості, дозволяють прослідкувати динаміку та характер розвитку економіки країни в цілому та соціально-економічного становища населення зокрема. Порівняльний аналіз кількісних і якісних економічних показників країни різних років, порівняння їх із тенденціями розвитку інших країн суттєво розширюють розуміння предмету нашого дослідження.

Опубліковані матеріали доповнюють українську історіографію соціально-економічної історії Польщі та можуть слугувати глибшому розумінню історії даного періоду.

Аналіз досліджень із проблеми. Дана тема в українській історіографії раніше спеціально не вивчалася. Виключенням є лише дослідження С. Качараби, які стосуються соціально-економічного становища, як чинника еміграції населення західноукраїнських земель.

Значно ширше серед українських істориків представлені дослідження економічної політики польської влади через призму соціально-економічного становища західноукраїнських земель та їх населення. Серед авторів таких робіт слід назвати В. Огоновського, В. Наулка, Г. Кавальчака, С. Марчука, Ю. Сливку, І. Васюту, О. Мазурка, Н. Кабузана, В. Меламеда, О. Дудяка та ін.

Грунтовний аналіз соціально-економічного становища міжвоєнної Польщі здійснений польськими дослідниками. В першу чергу слід відзначити роботи К. Пянтковського, А. Аланда, Л. Ландау, Є. Томашевського, З. Ландау, Я. Жарновського, М. Лечика та ін.

Окремо слід згадати роботи дослідників міжвоєнної польської еміграції, таких як Г. Заленцький, В. Ормінський, С. Гломбінський, М. Шавлецький, А. Зарихта, З. Людкевіч, Х. Яновська, Е. Колодзей, А. Речинська та ін., які аналізують соціально-економічну складову еміграції.

Метою та завданням даної статті є дослідження соціально-економічного становища міжвоєнної Польщі як чинника еміграційних процесів; відстеження тенденцій економічних перетворень та чинників, які їх зумовлювали; порівняння характеру структурних перетворень та темпів модернізації

економіки Польщі із іншими країнами; виявлення регіональних особливостей економічного становища; відстеження впливу економічних процесів на рівень зайнятості та життя населення.

Виклад основного матеріалу. Одним із найскладніших завдань польської влади в міжвоєнний період була побудова ефективної економіки, яка могла б забезпечити належний рівень життя суспільства та вивести молоду державу на один рівень із розвинутими країнами світу. Досвід міжвоєнного двадцятиліття продемонстрував, що досягнути економічного ефекту не вдалося через сукупність низки внутрішніх та зовнішніх причин. Як наслідок, Польща суттєво відставала від розвинутих країн у темпах індустріального розвитку й надалі залишалася аграрною країною зі слабким внутрішнім ринком і відсутніми ресурсами для її модернізації. Низький рівень життя та масове безробіття робили польське суспільство одним із найбідніших у Європі та зумовлювали масову еміграцію населення. Аналіз характеру перетворень польської економіки на тлі світових економічних процесів є яскравим цьому підтвердженням.

Яке ж місце за рівнем економічного розвитку посідала посеред інших країн Польща? Економічно розвинутими в міжвоєнний період вважали країни, в яких частка сільського господарства в національному доході була нижчою 50-ти %. Середньосвітовий показник структури ефективної економіки на той час складав співвідношення: сільське господарство – 45%, видобувна галузь – 5%, промисловість – 50%, а середня вартість продукції на одного мешканця становила 720 зл. У високорозвинутих країнах ці показники були ще вищими. Зокрема, в Канаді сільське господарство покривало 49% національного доходу, видобування – 5%, промисловість – 46%, а середня вартість продукції на одного мешканця була однією із найвищих і сягала 3 870 зл.; у США ці показники становили відповідно – 31%, 7%, 62% та 3 710 зл.; у Франції – 27%, 3%, 70% та 1 830 зл.; у Великій Британії – 16%, 7%, 77% та 1 760 зл.; у Німеччині – 27%, 5%, 68% та 1 760 зл¹.

Польща й за рівнем модернізації, й за рівнем рентабельності значно поступалася цим показником. Частка сільського господарства в загальній структурі економіки складала – 68%, видобувної галузі – 6%, а промисловості – 26%, що було наполовину нижчим від середньосвітових показників. Середня вартість продукції на одного мешканця становила 610 зл., на 18% поступаючись загальносвітовим показником, і була однією із найнижчих у Європі. Дещо поступалися Польщі лише балканські країни, Португалія та частково Румунія².

Впродовж міжвоєнного двадцятиліття економічне відставання Польщі ще більше поглибилося. Відомі польські дослідники Єжи Томашевський та Збігнев Ландау, проаналізувавши економічні пока-

зники видобутку та виробництва у найважливіших галузях промисловості, таких як, кам'яне вугілля, кокс, нафта, сіль, цинкова руда й оливо, залізна руда й сталь та ін. у 1913 та 1938 рр. дійшли висновку, що з 14-ти показників економічного розвитку частка Польщі в світовому виробництві зменшилася в 10-ти, а зросла лише в 4-рьох³. Як наслідок, темпи відставання польської економіки від світової стабільно зростали. Причина цьому крилася не стільки в характері впроваджуваної економічної політики, скільки в існуючій економічній структурі та низькому економічному потенціалі⁴.

Слід зазначити, що такий стан речей мав об'єктивні причини. Новоутворена польська держава успадкувала три різні за рівнем розвитку та економічної інтеграції території. Втрата традиційних ринків збуту, які були відрізнаними новим політичним кордоном на заході, півдні та сході, а також відсутність нових, стали одним із ключових чинників кризових явищ впродовж всього міжвоєнного двадцятиліття.

Значних збитків господарству завдала Перша світова війна. Близько 10% національної економіки було зруйновано⁵. Для її відновлення та переорієнтації були необхідні значні кошти та нові ринки. У травні 1919 р. на підприємствах колишнього Польського Королівства працювало лише 20-25% робітників від довоєнного рівня. Повернення тисяч біженців та військовополонених посилили ріст безробіття. Уже 1 лютого 1919 р. Міністерство праці й суспільної опіки зареєструвало понад 200 000 безробітних (разом з родинами – близько 635 000). Щоправда, тимчасово ріст безробіття пригальмувала швидка розбудова Польської армії. У листопаді 1918 р. вона нараховувала 195 000 солдатів і офіцерів, в грудні 1919 р. – 593 000, а в кінці 1920 р. – 909 000. Додатковим чинником зменшення безробіття в містах був розвиток промислового виробництва, зорієнтованого на потреби війська. Кількість безробітних, яка в січня 1920 р. сягала 220 000, у листопаді зменшилася до 26 000⁶.

Отож, у перші повоєнні роки зафіксовані позитивні тенденції в польській економіці. Відбудова господарства, помірні інфляція сприяли збільшенню зайнятості населення та врегулюванню цін.

Ситуація змінилася в середині 1922 р. Швидке зростання інфляції знецінило доходи й зменшило попит, ріст цін та падіння купівельної спроможності населення сприяли збільшенню безробіття. У середині 1923 р. стримана інфляція переросла в гіперінфляцію, зануривши в кризу всі галузі економіки. 1924-1925 рр. були позначені кризою й лише в лютому 1926 р. в економіці проявилися позитивні тенденції, які тривали до осені 1929 р. З початком світової економічної кризи польське господарство охопила нова криза, яка тривала до осені 1935 р. У 1930 р. падіння промислової продукції стосовно 1929 р. склало 10%, а в 1932 р. – уже 40%⁷.

У невеликих проміжках часу створювалися сприятливі умови для економічних перетворень. Проте Польща, так само як інші країни з відсталою економікою, мала невеликі можливості використання позитивної кон'юнктури. Це зумовлювалося низькою купівельною спроможністю на внутрішньому ринку, обмеженими експортними можливостями та браком необхідного інвестиційного капіталу. Й без того недостатні інвестиційні надходження, у роки світової економічної кризи скоротилися до 32% у порівнянні з показником 1928 р.⁸. Наприклад, виробництво сільськогосподарської техніки в 1936 р. скоротилося на 61,5%, штучних добрив – на 27%, що в свою чергу зумовило спад виробництва збіжжя на одного мешканця з 291 кг у 1930 р. до 219 кг в 1937 р. Суспільний дохід в Польщі від сільськогосподарського виробництва із розрахунку на 1 га складав 147 зл, в той час коли в Німеччині – 457 зл, а Чехословаччині – 533 зл⁹.

Слабка польська промисловість переживала значно глибші наслідки світової економічної кризи, оскільки її основний споживач знаходився в середині країни. Причини приховувалися внутрішніх економічних зв'язків між промисловістю та сільським господарством. Зв'язок між капіталістичним сектором, що домінував у промисловості, й дрібно-товарним характером аграрного господарства був слабкий. Для капіталістичної економіки характерне прагнення отримання зиску, а для дрібнотоварної – забезпечення себе й родини засобів до життя. Власники великих підприємств у разі припинення отримання прибутків зменшували обсяги виробництва, або зупиняли його взагалі. Натомість дрібно-товарний власник не міг припинити свою діяльність, оскільки, це позбавляло його й родину засобів до існування. Часто, щоб компенсувати втрати, спричинені зниженням цін, селяни збільшували вироблення продукції. Отож, у межах одного господарського механізму співіснували мало пов'язані між собою сектори економіки. Такий стан речей усугубляв усі інші, похідні, фактори економіки, оскільки, селяни становили значну частку в соціальній структурі суспільства, 90% з них вели дрібно-товарне господарство¹⁰.

У роки доброї економічної кон'юнктури дрібно-товарне селянське господарство займало важливе місце у системі внутрішнього ринку. Продавши власну продукцію, селяни купували промислові товари. У роки світової економічної кризи доходи села впали на 2/3, що спровокувало зниження купівельної спроможності селян та зростання цін на промислові товари. Як наслідок придбання промислової продукції майже припинилося.

Особливо гостро ці тенденції проявилися в східних воєводствах. У той час як великопольський заможний селянин ще міг придбати промислові товари, то середньозаможні виробники східних та центральних воєводств – ні. В умовах кризи поль-

ське село переходило майже цілком на натуральне господарство, замінюючи недоступні промислові товари предметами власного виробництва.

В умовах слабого внутрішнього ринку єдиним виходом для промисловості лишалося збільшення експорту, проте, Польща таких можливостей не мала.

Польська промисловість впродовж всього міжвоєнного періоду переживала складний процес становлення. На тлі розбудови нових галузей економіки, таких як оборонна, електрична, радіотехнічна, паровозобудівна та ін., занепадало традиційне виробництво – гірничодобувне, текстильне тощо. Як наслідок, показників довоєнного рівня виробництва польській промисловості вдалося досягнути лише в 1938 р. На тлі значного приросту населення це означало значний спад економіки¹¹.

Фактично Польща була єдиною країною серед 14 найбільших країн Європи, яка не мала приросту промислового виробництва. Промисловий ріст у Швеції становив 123%, в Італії – 86%, у Норвегії – 65%, в Голландії – 97%, в Данії – 103%, в Угорщині – 42%, в Греції – 383%, у Фінляндії – 191%, в Румунії – 77%, а в Польщі цей показник впав до мінус 5%¹².

Показовими – для уявлення динаміки розвитку польської промисловості на тлі світових тенденцій – є порівняння вартості промислової продукції на одного мешканця в різних країнах. 1929 р. цей середньосвітовий показник становив 370 зл. У групі найрозвинутіших країн він був значно вищим і складав 1 570 зл. До тієї групи Людвік Ландау відносив із позаєвропейських країн – США – 2 310 зл., Канаду – 1 790 зл., Австралію – 1 080 зл., Нову Зеландію – 1 070 зл., Аргентину – 440 зл., з-посеред європейських – Велику Британію – 1 350 зл., Францію – 1 270 зл. Німеччину – 1 170 зл. та країни Бенелюксу й Скандинавії – 1 040 зл. До другої групи належали Італія – 550 зл., Японія – 280 зл. Третю групу представляли аграрні та аграрно-промислові країни. Середня вартість промислового виробництва становила 170 зл. В Іспанії цей показник сягав 300 зл., Угорщині – 240 зл., Польщі – 160 зл.¹³

Вартість польської промислової продукції на одну особу була однією із найнижчих в Європі. Більше того, станом на 1936–1938 рр. у порівнянні з 1913 р., цей показник понизився. Якщо в 1913 р. польське виробництво на одну особу становило 24 % середнього європейського виробництва, то в 193–1938 рр. – 20%. Прем'єр-міністр Євгеніюш Квятковський, виступаючи в Сеймі 1935 р., відзначав: «Ніхто серед нас не може звільнитися від відчуття загальної психологічної депресії, коли переглядає таблицю за таблицею порівняльної статистики в нашому статистичному щорічнику. Переконаємося, що наші економічні показники промислового виробництва навіть у відносних цифрах є досить низькі й, що в порівнянні з довоєнним періодом

знизилися у видобуванні вугілля до 3/4, заліза – до 1/4, сталі й нафти – до 1/2»¹⁴.

Як ми вже відзначали, в міжвоєнній Польщі існувала крайня необхідність переорієнтації виробництва, яке до війни було зорієнтоване на вивіз до Росії і Німеччини. 1937 р. уряд ініціював будівництво Центрального промислового округу, в якому передбачалося створення понад 100 000 нових робочих місць. Основу виробництва склали оборонна та дотичні до неї галузі, проте прослідкувати ефективність таких кроків не дозволила нова війна¹⁵.

Ще однією характерною ознакою розвитку польської промисловості того часу було значне фінансування її розбудови через державні кошти, а не приватні інвестиції, що вказувало на слабкість польського приватного капіталу.

Для виформування цілісної картини соціально-економічних перетворень варто проаналізувати також базову галузь економіки міжвоєнної Польщі – сільське господарство. Стверджуємо, що впроваджена аграрна реформа не дала очікуваних результатів. Основним її завданням було стимулювання й регулювання перерозподілу (парцеляції) земельної власності, а також проведення внутрішньої колонізації. За підрахунками професора Здіслава Людкевіча на момент створення Другої Речі Посполитої серед її громадян нараховувалося біля 1 000 000 фінансово неспроможних родин сільського пролетаріату, які потребували поселення на нові господарства. Останні були неспроможні навіть за допомогою спеціального парцеляційного кредиту отримати власний наділ землі раціональних розмірів. Натомість державі потрібно було віднайти значні фінанси на викуплення призначених для колонізації маєтків та меліорацію, призначених для цього, поліських боліт.

Значних зусиль з боку держави вимагало також проведення внутрішньої колонізації. Із перенаселених сіл необхідно було відселити значну кількість мешканців, провести комасацію господарств, що залишилися, аби привести їх до норм придатних для ведення ефективного сільськогосподарського виробництва¹⁶.

Від початку темпи аграрного реформування були недостатніми, проте й ті позитивні здобутки, які спочатку вдалося досягнути, нівелювалися низьким рівнем промислового виробництва на тлі швидкого натурального приросту населення. 1928 р. надмір сільськогосподарського населення становив понад 3 000 000 осіб. Внаслідок натурального приросту його чисельність щороку зростала на 120 000 (понад 80 000 селян щороку емігрувало за кордон). Частка ж сільського населення, яке залучалося до інших сфер зайнятості становила заледве 25%.

Означену ситуацію поглибила світова криза. Скорочення відпливу сільського населення до міст, а також різке обмеження заробітчанської еміграції 1930/1932 рр. обтяжили сільське господарство зай-

вою силою від 180 000 до 200 000 осіб щороку¹⁷. Станом на 1 січня 1937 р. надлишок сільськогосподарського населення у віці 15-69 років складала близько 5 000 000 осіб, а разом із економічно пасивним населенням – понад 8 000 000¹⁸.

За двадцять років аграрна структура сільських господарств ще погіршилася. У 1931 р. із 16 176 000 сільського населення 3 144 000 володіли наділами від 0 до 2 га, а 5 684 000 від 2 до 5 га. Серед сільського населення поглиблювалася соціальна диференціація. Сільський напівпролетаріат в соціальній структурі села 1921 р. становив 11,35%, 1931 р. – 11,92%, а 1938 р. – 12,21%, малоземельні селяни відповідно – 42%, 43,16% та 43,51%, Натомість частка селян, які володіли середніми наділами землі потроху зменшувалася. 1921 р. їх було 35,94%, 1931 р. – 35,06%, 1938 р. 34,74%¹⁹. За 20 років площа землі відведеної для обробітки збільшилися на 15%, а кількість господарств – на 30%. Як наслідок, відбувався процес дрібнення існуючих угідь та зростання найбідніших прошарків суспільства.

Структура селянських господарств мала виразні регіональні особливості. Малоземельні господарства у східних воєводств у Галичині складала 2/3 загалу, в західних – 27%, центральних – 43%²⁰.

Різні частини Польщі різнилися способом ведення господарської діяльності. У східних воєводствах, особливо на Поліссі, селяни вирощували продукцію здебільшого для власних потреб, використовуючи успадковані від батьків методи ведення господарства. На селі зберігалися натуральні форми обміну. Натомість у західних воєводствах домінувало виробництво зорієнтоване на продаж. Селяни широко використовували штучні добрива та більш сучасні методи ведення господарства, отримуючи вищі врожаї. Протягом останніх п'яти років перед Першою світовою війною в господарствах Великопольщі середні показники врожайності з гектара сягали 20,8 центнерів пшениці, 17,2 – жита і 144,3 – картоплі. У східних воєводствах натомість врожайність пшениці сягала 9,8 центнерів пшениці, 7,8 – жита та 67,4 – картоплі²¹.

Якщо промислове виробництво даного періоду перебувало в стані стагнації, то показники збору основної сільськогосподарської продукції зростали. То ж як це впливало на економіку вцілому? Для проведення порівняльного аналізу скористаємося запропонованою уже згадуваними польськими дослідниками З. Ландау та Є. Томашевським методикою, яка оперує середніми показниками врожайності за 5 років, що дозволяє корегувати різні природні впливи на загальні показники врожайності.

Якщо порівнювати середньорічні показники збору врожаїв за 1909-1913 і 1934-1938 рр., то найбільше зросло виробництво картоплі – на 43%. З одного боку це було обумовлено необхідністю годівлі худоби, з іншого – пауперизацією села, для

якого картопля була основним продуктом харчування. Зросло також виробництво пшениці – на 23% і жита – на 13%, натомість знизилася врожайність ячменю – на 5%, вівса – на 9%, цукрових буряків – на 32%²² тощо.

Перерахунок показників сільськогосподарського виробництва на кількість мешканців засвідчує, що кількість зібраного збіжжя у порівнянні з довоєнним рівнем зменшилася на кілька відсотків, виключенням була лише картопля.

У порівнянні з іншими країнами частка польського сільськогосподарського виробництва за період 1909-1913 і 1934-1938 рр., окрім жита, зменшилася. Показники збору чотирьох основних зернових культур (пшениці, жита, ячменю, вівса) понизилися із 4,65% до 4,31%, картоплі – з 16,65% до 15,45%, цукрових буряків – 7,56% до 3,80%²³. Отже, й у сфері сільськогосподарського виробництва Польща відставала від темпів світової економіки. Показовим є те, що сусідні країни зі схожою структурою господарства мали вищі показники. Рослинна сільськогосподарська продукція за аналогічний період в Естонії зросла на 127%, у Латвії – на 234%, у Литві – на 129%²⁴.

Кращою була ситуація із тваринництвом. поголів'я коней у в період 1913-1938 рр. збільшилося на 12%, рогатої худоби – на 22%, свиней – на 37%, лише кількість овець зменшилася на 24%. У розрахунку кількості коней на 100 га землі в період 1937-1938 рр. Польщу (15,3 коня) випереджала в Європі Данія (18,3). В інших країнах поголів'я коней було нижчим, вказує на вищий рівень механізації сільськогосподарського виробництва та його транспортного забезпечення.

Темпи приросту великої рогатої худоби в Польщі рівнялися середньоевропейським. Із розрахунку кількості тварин на 100 га в Польщі цей показник становив 41 голову худоби на 100 га, в Італії – 38, Великій Британії – 44, Франції – 45, Фінляндії – 56, Швеції – 61, Німеччині – 69. Значна вищими були ці показники в Голландії – 112 та Данії – 103.

Схожою була ситуація з розведенням свиней. Найвищі показники бачимо в Данії (92 голови на 100 га) і Голландії (60). Польща (29) рівнялася з такими країнами, як Ірландія (20), Франція і Литва (21), Югославія і Велика Британія (22), Швеція (27), Литва (30), Угорщина (41)²⁵. Варто відзначити, що в аграрних і аграрно-промислових країнах розведення свиней було одним із найбільш прибуткових у дрібнотоварному господарстві малоземельних селян.

Показовим для аналізу тенденцій у сільському господарстві є використання досягнень агротехніки та її вплив на збільшення врожайності польових культур (із розрахунку на 1 га). На основі існуючих розрахунків за період 1909-1913 і 1932-1936 рр. Польща поступалася середньостатистичним показ-

никам врожайності європейським країнам із схожими кліматичними умовами. Спад простежується в показниках врожайності цукрового буряка на 15%, пшениці – на 10%, жита – на 3%. Зростала врожайність ячменю на 2%, вівса – на 14% та картоплі – на 10%. Темпи приросту врожайності картоплі значно поступалися Австрії (47%), Франції (26%), СРСР (21%), Німеччині (15%). Лише приріст вівса і ячменю відповідав показнику інших країн²⁶.

Отже, польська економіка, особливо промисловість, демонструвала стійке відставання від економік інших західних країн. Ситуація в сільському господарстві була дещо кращою, проте не вирішувала питання соціальної напруженості. Підтвердження цьому знаходимо у порівнянні вартості польської сільськогосподарської продукції на одного мешканця і відповідним показником в інших країнах. У 1929 р. цей середньосвітовий показник становив 330 зл., у країнах із високим рівнем розвитку він був значно вищим і рівнявся 780 зл., при чому найвищий рівень доходів мали Нова Зеландія (2 420 зл.), Канада (1 880 зл.), Австрія (1 420 зл.), США (1 140 зл.), а в Європі це країни Бенілюксу та Скандинавії (620 зл.), Німеччина (500 зл.), Франція (490 зл.). В країнах із перехідною економікою цей показник сягав в Італії 320 зл. і в Японії 250 зл. Серед європейських аграрних та аграрно-промислових країн найвищі показники були у прибалтійських країнах (820 зл.), Угорщині (580 зл.), Румунії (400 зл.), Іспанія (420 зл.). Польща (410 зл.) випереджала лише балканські країни та Португалію (240 зл.)²⁷.

Висновки. Підсумовуючи варто відзначити, що міжвоєнна Польща була однією із найбільш економічно відсталих країн Європи. Яскравим свідченням цьому є соціальна й виробнича структура економіки, характер зайнятості населення та ін. Негативні тенденції зумовлювалися низкою чинників. Польща переживала складний процес переорієнтації економіки різних регіонів, які до Першої світової війни були інтегровані в різні господарчі системи. Як наслідок, через розрив економічних зв'язків, багато галузей економіки втратило традиційні ринки збуту та сировини і не змогли швидко переорієнтуватися на нові. Значний вплив на стан економіки мали наслідки Першої світової війни, під час якої було знищено багато підприємств. Брак державних і приватних інвестицій став причиною того, що багато з них не змогли відновити свою роботу. Ускладнювала процес економічного розвитку фінансова слабкість держави й польської буржуазії та їх залежність від закордонних інвестицій. Досить слабким був внутрішній польський ринок. Дрібно-товарне село, пролетаріат та міське дрібне міщанство не могли забезпечити необхідні вкладення у власне виробництво. Натомість приватний капітал розглядав можливість нових інвестицій виключно із міркувань прогнозованих прибутків. Таким чи-

ном, обмежений попит внутрішнього ринку був основним гальмуючим чинником економічного зростання. Різниця економічного потенціалу Польщі із іншими країнами Європи й світу постійно зростала.

На тлі складної внутрішньої економічної ситуації, особливої ваги набувала еміграція, яка окрім того, що стала чи не єдиним джерелом вирішення життєвих питань мільйонів людей, ще й стала важливим джерелом фінансових надходжень у середину країни. Так, протягом 1924-1930 рр. за підрахунками В. Орміцького емігрантами були переказано та ввезено до Польщі 1 853 300 000 зл. Видатки пов'язані з виїздом склали 425 700 000 зл., натомість чистий дохід від еміграції сягав 1 427 700 000 зл., що відповідало 5,5 % платіжного балансу країни²⁸.

¹ Landau L. Gospodarka światowa. Produkcja i dochód społeczny w liczbach. Wybór pism / L. Landau. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957. – S. 41.

² Там же. – S. 407.

³ Tomaszewski J., Landau Z. Polska w Europie i Świecie. 1918–1939 / J. Tomaszewski, Z. Landau. – Warszawa : TRIO, 2005. – S. 135.

⁴ Jezierski A., Leszczyńska C. Historia gospodarcza Polski / A. Jezierski, C. Leszczyńska. Warszawa : Wydawnictwo Key Text, 2003. – S. 287.

⁵ Leczyk M. Druga Rzeczpospolita 1918-1939. Społeczeństwo. Gospodarka. Kultura. Polityka / M. Leszyk. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2006. – S.128.

⁶ Kołodziej E. Wychodnictwo zarobkowe z Polski 1918–1939 / Kołodziej E. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1982. – S. 40.

⁷ Leczyk M. Druga Rzeczpospolita 1918-1939. Społeczeństwo. Gospodarka. Kultura. Polityka / M. Leszyk. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2006. – S. 238.

⁸ Landau Z., Tomaszewski J. Druga Rzeczpospolita : gospodarka, społeczeństwo, miejsce w świecie (sporne problemy badań) / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1977. – S. 85.

⁹ AAN, MSZ. – Sygn. 9886. – Zarychta A. Dwudziestolecie emigracji z Polski 1918-1938. – S. 95.

¹⁰ Tomaszewski J., Landau Z. Polska w Europie i Świecie. 1918–1939 / J. Tomaszewski, Z. Landau. – Warszawa : TRIO, 2005. – S. 140.

¹¹ Там же. – S. 143.

¹² Там же. – S.145.

¹³ Landau L. Gospodarka światowa. Produkcja i dochód społeczny w liczbach. Wybór pism / L. Landau. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957. – S. 407.

¹⁴ Tomaszewski J., Landau Z. Polska w Europie i Świecie. 1918-1939 / J. Tomaszewski, Z. Landau. – Warszawa : TRIO, 2005. – S. 148.

¹⁵ Landau Z., Tomaszewski J. Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939 / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1971. – S. 270 – 271.

¹⁶ Ludkiewicz Z. Zagadnienia programu agrarnego a emigracja / Z. Ludkiewicz. – Warszawa: Dom Książki Polskiej, 1929. – S. 4.

¹⁷ Zarychta A. Emigracja Polska 1918-1931 i jej znaczenie dla państwa / A. Zarychta. – Nakładem Ligi Morskiej i Kolonjalnej, 1933. – S. 81-82.

¹⁸ Drozdowski M. Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936-1939 / Drozdowski M. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1963. – S. 199.

¹⁹ Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej / J. Żarnowski. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973. – S. 131-132.

²⁰ Там же. – S. 134.

²¹ Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej / Z. Landau, J. Tomaszewski. –

Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1991. – S. 5.

²² Mały Rocznik Statystyczny. – 1939. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny RP, 1939. – S. 77.

²³ Tomaszewski J., Landau Z. Polska w Europie i Świecie. 1918-1939 / J. Tomaszewski, Z. Landau. – Warszawa : TRIO, 2005. – S. 156.

²⁴ Landau Z., Roszkowski W. Polityka gospodarcza II RP i PRL / Z. Landau, W. Roszkowski. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1995. – S. 181-182.

²⁵ Mały Rocznik Statystyczny. – 1939. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny RP, 1939. – S. 92.

²⁶ Там же. – S. 84-85.

²⁷ Landau L. Gospodarka światowa. Produkcja i dochód społeczny w liczbach. Wybór pism / L. Landau. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957. – S. 393.

²⁸ Ormicki W. Ludność rolnicza i emigracja w Polsce / W. Ormicki. – Warszawa : Druk. B. Werzbicki i S-ka, 1935. – S. 7.